

Naggorisaaneq – ullumi siunissamilu |

Nunatsinni savat

Kukkukuut savallu nipaannit ullaakkut itersagaaneq Kalaallit Nunaanni qaqutigoortuuvoq, Igaligumili Nunatta kujataani taamaappoq. Ungalut ajulaarnerat pissutigalugu svat ilaat nunaqarfeeqqamut apuussinnaasimapput. Qimmit savalerinermi atornerqartartut eqiasuppallutik qiviallattaavaat. Qimmit sulissaqqaarput. Ukiunngilaattaani savat katersorneqassapput, savaaqqat toqoraavimmukaanneqassapput, savallu arnaviat savat inaanniissallutik.

Kalaallit Nunaanni savaateqarnek noorliit aallartippaat. Taamani ukiut 1000-it sinnerlugit matuma siorna – soorlu ullumikkut – savat amerlassusaat, ukiuunerani nerukkatissanik savaateqarfiup eqqaani naatitsisinnaaneq naapertorlugu amerlassusilertariaqartarput. Naarsaatinit pissarsiarineqarsinnaasut silap pissusaanit nunallu qanoq issusianit aalajangerneqartarpoq. Kujataani silap pissusaa pillugu siulittuutit kingullit naapertorlugit 3-6 gradinik kiannerulissaaq, ukiunilu tullerni 30-ni ullut naasut naaffigisinnaasaat 100-niit 150-inngussasut. Tamatuma kinguneranik ukiuunerani ivikkanik nerukkaatissanik annerusumik killuisoqalersinnaassaaq. Silap pissusaata allanngornerata aamma kingunerisinnaavaa narsaatit nutaat atornerqalernissaat immaqalu Kalaallit Nunaanni sumiifinni alani naggorissaasoqalersinnaanera periarfissaalersinnaapput. Siunissami nunalerinermut tunngasutigut silap pissusaata allanngoriartornerata kingunerisinnaasaanik siulittuiniarnerit apeqquterpassuarnik nalornissuterpassuarnillu pilersitsivoq. Tamanna pingaartumik siallertarneranut apisarneranullu tunngavoq. Ukiuni arlalinngortuni aasaanerani siallerpiartannginnerata kinguneranik panernerulersitsillunilu naggorissaanermit pissarsiat killeqarput. Sumiifinni arlalinni nuna seqummarluttuuvoq, imermillu uninngatitsisinnaarpiarani. Tamaani panerujussuarternera nalunnginneqarluarpoq. Tamanna pissutigalugu savaatillit arlallit aasakkut imerterisalernikuupput. Tamatuma saniatigut sumiifinni amerlanerni nuna uumassutissakittuaraavoq imerternerqartarneratigullu uumassutissartallit kuugunerqartarlutik. Taamaammat apeqqutaalersinnaavoq imeq uumassutissartallillu naggorissaanerup annertusinissaanut naammannersut? Naasupiluit allat takkutissanerpat, uumasummi ajoqutaasinnaasut? Taamaalilluni attanneqarsinnaasumik savaateqarnek, naalakkersuinikkullu tapersersuinisamat piareersimasoqarnersoq apeqqutinngorput akineqarasuartariaqartut.

Juli | Ipiutaq

Augusti | Igaliku

Savaateqarneq qangaaniilli Kujataani inuussutissarsiutaalluarsimavoq. Tamanna nunap ilusaatigut takuneqarsinnaavoq, minnerunngitsumik ungalut ilisarnartut ivikkallu ukiumut nerukkaatissat poortukkat takullugit. Qulaani takuneqarsinnaavoq nunami savat amerlangangata siunertaanngitsumik nuna neriorneqarsinnaalersarpoq (assiliisoq: Christine Elberling). Naasut ilaat narsaatit eqqaanni naasartoq tassaavoq inneruulap aappa (høgeurt) (Hieracium sp., quppernerup siuliani), Kujataani takussaalluarpoq, narsaatillu sinaanni sivingasunilu naagajuttarluni. Kapitalip uuma saqqaani assiliaq tassaavoq ullaakkut kanerera inneruulap aappaata kingunissaanniittoq (assiliisoq: Sophie Elise Elberling).

Noorliit

Kujataata kangerluini qinngortoqisuni uumasuuteqarneq inoqarsinnaaneranut nunallu sermimit qaligaanngitsup atorneqarneranut, naggorissaasorsuup islandimiup Erik Aappalaartup ukiumi 985-imi Kalaallit Nunaannut tikinneraniilli pingaaruteqarluinnarsimavoq. Islandimiit aallarsimapput umiarsuit 25-iullutik, ilaqutariaanik, inussiaatinik uumasuutinillu usillutik. Uumasuutit inuunermik nutamik aallartitsineranni tunngavigisaannit pingaarnerpaajumasimapput, tamannali ukiuni 500-ni tullinnguutuni allanngungaatiarsimavoq.

Noorliit naggorissaasuvisuusimapput. Savaateqarlutik, nersussuaateqarlutik, savaasaateqarlutik, puulukiuteqarlutillu hestiuteqarsimapput. Ivikkanik naatsitsiviit illunut qaninnerit aasakkut ungalulersortarsimavaat, nersutit isermaveerlugit, aasap naajartornerani ivikkat killorlugit ukiumi nerukkaatiginiassagamikkit. Taamaammat savat aasami ivikknik naatsitsiviit avataanni qaqqani nerisinaasatik nerisararsimavaat. Aasami savaaqqat qassit qaqqani uummaannartarnerisut aammalu ivikkat qanoq annertutigisut ukiumut pissamaatigineqarsinnaanersut savaateqarnerup tunngavigisimavai. Tamannalu ullumikkut Kalaallit Nunaanni savaateqarnermi nutaaliaasumi suli atuuppoq. Ullumikkut naggorissaatit fabrikkini sanaat najugarisat qanittuini atorneqartariaqartarput, nerukkaatissallu kimittuut uumasuuteqarnerup pissarsiffiunerpaanissaa qulakkeernissaalu siunertaralugit nerukkaatigineqartarlutik.

Augusti | Igaliku

Noorliit Kalaallit Nunaata kujataaniissimanerat takussutissarpasuaqarpoq. Ilaatigut narsaataasimasut ungalusat, imerterinermut kussiniliat kiisalu nersutaasiviusimasut, naggorissaasoqarfiit aamma oqaluffiusimasut takussaapput.

Silap pissusaa allanngorarpoq

Ivikkat sermersuup killerpiaaniittut qorsooqqinnerupput. Tamanna nunap timaata klimaani pis-suteqarpoq, aasakkut kiattartoq savaateqarnissamullu periarfissarissaartitsisoq. Erik Aappalaartup naggorissaateqarfini Brattahlid (massakkut Qassiarsuk) sermersuarmut 12 km-nik qaninnerusumut inissippaa.

Silap pissusaa Erik Aappaluttup nalaanili savaateqarnerup ineriartorneranut soorunami aalajangiisuuvoq, silallu pissusaata allanngorartuunera nutaarsiassaangilaq. Ukiut panerfiusut masannartullu taarseraattuarput. Ukiullu kiattut nillertullu taarseraattuarlutik. Noorliit inuunerminni tunn-gavigisaat 1400-kunni peerupput, nassaallu arlaissuit takutippaat ukiut nillertut tamatumunnga pissutaasimasoq, ukiuunerani apinerusarluni tamatumalu kinguneranik nerukkaatissat annikin-nerulersimanagerat, nuna nerivallaarneqarluni, nunap neriorneqarnera sioqqanillu persertarnera.

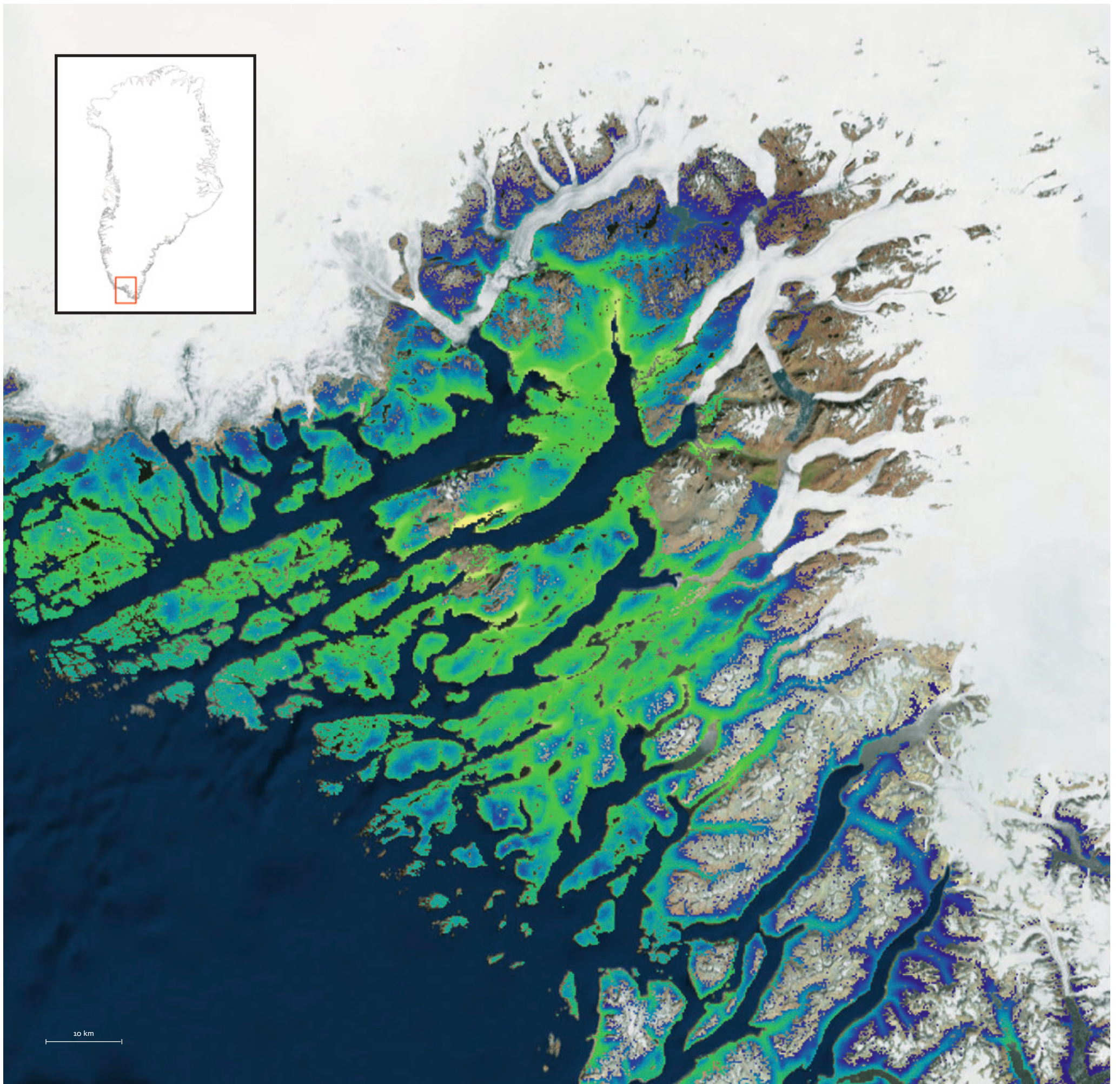
Noorliit kinguariartulernerat piffisami sivisuumi Kalaallit Nunaanni savaqannginnerata aallartiffigaa. Tamatumunnga ilaatigut ("Den lille istid") 1300-kkunniit 1850 missaata tungaanut sermersuaqarne-rata aallartinnera pissutaavoq. "Den lille istid" suli oqallisigineqartarpoq, tassami piffissami tassa-ni nunarsuup affaa avannarleq minnerpaamik pingasoriarluni issinnerpaaffeqarpoq. Taamaattumik "Den lille istid" piffissaq tamakkerlugu isserujussuarneq ajorsimavoq, silalli pissusaa allanngorartuu-simalluni ukiuuneranilu isserujussuuartarsimalluni.

Augusti | Qassiarsuk

Nutaat qangarnisallu. Qulaani takuneqarsinnaavoq Qassiarsummi noorliit najugarisimasaat assilillugu illuliaq. Ukiumi kiaap aniannginissaa pillugu iikkat issunik issusuunik sanaajupput. Quppernerup illuatungaani nunaqarfik savaateqarfiusoq nutaaliaasoq takuneqarsinnaavoq, naggorissuuneralu erseqqippoq, aasaanerani kiannerulersimammata naggorissaatillu annertusiartortumik atorneqalersimammata.

Ukiuni kingullerni 100-ni savaateqarneq

1927-imiit 1960-imut Kujataani savat piaqqisartut 5000-iniit 50.000-inut amerlisimapput. Amerleriaat malunnaateqarluartoq – minnerunngitsumik piffissami tassani sila kissakkiartorlunilu nillertikkiartor-nikummat. Pissutsit 1960-ikkut naaneranni allanngorput, inuussutissarsiullu 1970-ikkut naanerisa tungaannut ajornartorsiorfiuvoq. Ajornartorsiuernerq silap nillertinneranit ukioorujussuarterluni si-visuumik aputeqartarneranit pissuteqarpoq. Savat nersutaasivinniitinneqanngitsut atugarliorput. Amerlasuut toqorarput aappaaguaniluunniit ernioratik. Taamanikkulli piumasaqaatinngorpoq savat arnavissat ukiuunerani nersutaasivinniinneqartassasut. 1970-ikkut qeqqanniilli savat piaqqisartut aalaakkaasumik 20.000-it missaanniipput. Ullumikkut naggorissaasoqarfiit 40-45-it missaanniipput annerusumik savaateqarfiullutik. Ullutsinni aasaanerani savat 50.000-it missaat uumasuutigineqar-tarput. Ukiuni kingullerni 20-ni kissakkiartorneq uumasuutit amerlinerannik kinguneqarsimangilaq, siunissamili suut naatsorsuutigissavagut?

Kiannerulerluni massakkullu qorsuunerulerluni

Misissuineri nutaani narsaatigineqartut GIS (Sumiiffik pillugu paasissutissanik ...) iluaqutigalugu suussusineqarput. Ilaatigut isiginiarneqarpoq narsaatit sineriammut nunaqarfimmullu qaninnermut naleqqiullugit sumiinnerisut, qanoq sivingatigisumiinnerisut kiisalu kujammut sammivii. Tamatuma kingorna qaammataasiamit assilisat tunngavigalugit qorsueneri kisitsisinngorlugit naatsorsorneqar-tarpoq (NDVI, tassa Normalized Difference Vegetation Index), ataatsimut naasoqassusianik imaluun-niit ivikkat qanoq annertutigisut nerukkaatissatut pissarsiarineqarnerisa uuttuutaat. Tupaallannann-gitsumik qaammataasianit assilisat misissoqqissaarnerisa takutippaa aasap qanoq sivasutiginera qanorlu kiatsiginera, aasami tassani narsaatini qaqqaniluunniit qanoq naasoqartigineranut aalajan-giisuusartoq. Soqutiginarporli ukiuni kingullerni 20-ni kissakkiartornera qorsuunerulerneralu imminut ataqatigiilluinnarmata, taamaalillunilu ukiuunerani savanut nerukkaatissanik naatitsisoqarsinnaal-luni. Taamatut ataqatigiinnerisa, silap pissusaanik siulittuinerit tunngavigalugit ivikkanik killiunermi pissarsiassat naatsorsorneqarsinnaapput. Kingullertut eqqaaneqartoq savaateqarnerup inuussutis-sarsiutitut ineriartortinneqarneranut sutigit aningaasaliisoqarnissaanut pingaaruteqarpoq.

Quppernerup illuatungaani: Kujataani qaammataasiamit assilisaq ersarissagaq. Tungujortup taarnerusup takutip-paa naasoqarnera ataatsimut isigalugu annikinnerusoq, qorsuullu qaamasup takutillugu naasoqarnera annertu-nerusoq tassalu nerukkaatissat annertunerisut. Toorneq (pixel) tungujortoq taartoq ataaseq tassaavoq nuna 30 x 30 m-iusoq ataatsimut naasoqarnera tassaalluni minnerpaamik 150 g m2-imut, toornerlu (pixel) qorsuk qaamasoq ataaseq m2-imut 900 g-mit tikillugit naasoqarluni. Ataatsimut naasoqassusaata allanngorarnera takutinneqar-poq, tamannalu toqaannartumik pissarsiarineqarsinnaasut naatsorsorneqarneranni atorineqarsinnaalluni, ivikkat killorneqarlutik katersorneqarneranni. Assimi 2001-imiit 2010-mut agguaqatigiisinnera takuneqarsinnaavoq.

Dronit narsaatit assigiinngiaarnerisa taakkulu naatitsiviusinnaanerisa, panertuusinnaanerisa ataasimullu naasoqarnerisa, assiliorneranni sakkussatsialaapput.

Quppernerup akiatungaani: Dronimik assilisaq, narsaatit qanoq innerannik assigiinngisitaartunik erseqqissumik takutitsisoq. Uani narsaatit killuiffiusimasut, taakkunanilu naqqilersut panersimasullu assigiinngissusaat erseqqippoq. Qulaani asseq taassuma assigaa, naasoqarsinnaanerata assigiinngisitaarsinnaanerani takutitsisinnaanngorlugu aqqissuussa. Qaqortut tassaapput naasoqarluartut, qernertullu naasoqannginnerullutik.

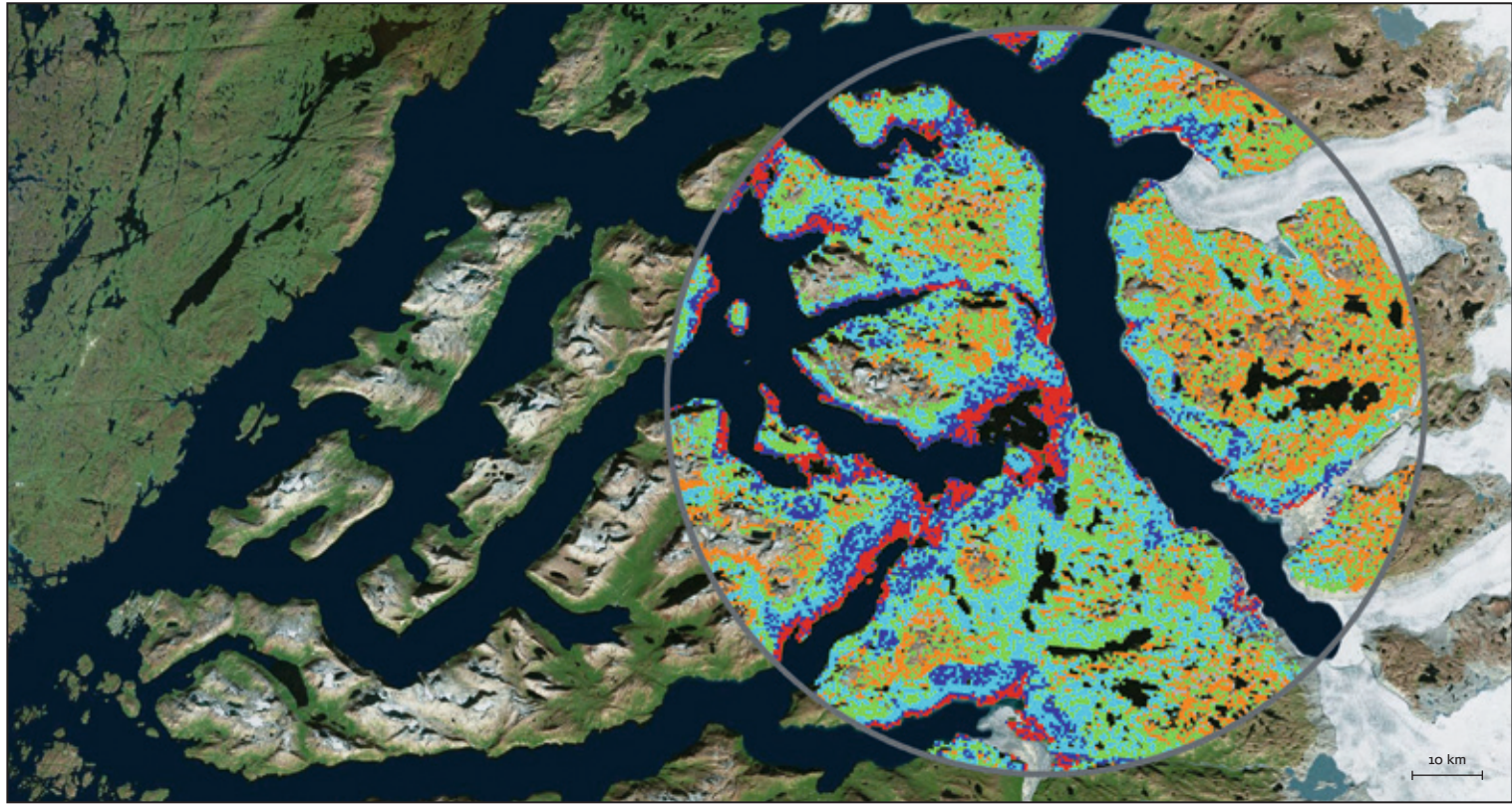
Kalaallit savaataat siunissarlu

Sila kiannerusoq naasullu naaffigisinnaasaat sivisunerusoq Kujataani naasunik annertunerusumik pissarsiviusinnaalissaaq, tassami naasut naasinnaaffiisa nalaani kiassuseq tamatumalu qanoq si-visutiginera naasut naasinnaanerannut killilersuutini pingaernerpaapput. Ilimanarluinnarpoq sila kiannerulerpat ivigaqarfiit naalluarnerulissasut ivikkanillu killukkanik pissarsivinerulissasooq – imeq uumassutaasinnaasulluunniit allat naammappata, imaluunniit imermik naggorissaatinillu pisariaqar-tillugu pilersuisoqarsinnaappat. Ivikkat allat nutaat immaqalu karrit silap kissakkiartorneranut nale-qussarnermi naatinneqarsinnaalissapput.

Kalaallit Nunaanni sermersuarmit qajuusaasiamik (Greenland Rock Flour - GRF) peqarluarpoq, "ser-mersuarmit qajuusaasiaq" tassaavoq sermersuup ingerlaarnermini qaarsooq tunngavigisani sequm-marissitillugu tatsinut kangerlunnullu qimattagaa. Misiliinerilli kingullit ilimanarsisinnigilaat GRF-it narsaatinit pissarsiat annertuseriartissinnaagaat – annertuumik minnerusumilluunniit atoraluaraanni imaluunniit naggorissaatinik atoriikkanik akooraluaraanniluunniit. Naggorissaatit nalunnginneqartut nuna kvælstoffimik pilersortarpaa, tassaasunik fosfor aamma kalium, taakkorpiaallu GRF-imi takus-saanngiusapput. GRF-ili ima seqummaritsigaaq nunamut naggorissakkamut nakkalataarneratigut naasut imeq pissarsiarisinnaasaat annertusisinnaalluni. Naammattumik GRF assallatserukkaanni ta-manna aasakkut nunap panernissaraluanik pinngitsoortitsisinnaagunarpoq.

Kalaallit Nunaata silaata siunissami qanoq iliumaarnera arlalinnik siulittuiffigineqarpoq. Danmarks Meteorologiske Institut (DMI), 5x5 km-it iluanni ukiuni qulikkaani, assersuutigalugu 2060-imiit 2070-imut, silap agguaqatigiisillugu qanoq kiatsigiumaarneranik siulittuuteqarpoq. Taamatut siulit-tuineq ukioq 2090-ip tungaanoorpoq. Siulittuineq arlalinnik nalorninartoqarpoq, assersuutigalugu ukiuunerani kianneruppat tamanna silap unerisimannnginneruneranik kinguneqassaaq. Ukiukkut siallersinnaavoq aasakullu panernarsinnaasarluni. Tamanna siulittuinerup takutissinnaanngilaa, ta-amaattoqassappalli nerukkaatissanik pissarsiaqarsinnaaneranut annertuumik sunniuteqassaaq ta-amaalillunilu savaateqarnermi atugassarititaasunut.

Ukiuni kingullerni 20-ni silap pissusaata allanngoriartornera DMI-p siulittuineru naapertorlugu, siunis-sami Kujataani savaateqarnermi periarfissat nalilersuiffigineqarsimapput. Siunissami silap kissassule-riumagaanik siulittuinerup takutippaa, massakkut narsaatigineqartut ukiut 80-it tullit ingerlaneranni ivikkanik 50%-it missaannik annertunerusunik killuiffiusinnaajumaartut. Missigersuusiornerup aam-ma takutippaa narsaatissatut piukkunnartut malunnaatilimmik annertusissasut, taamaalilluni mas-sakkut savaatigineqartunit 20.000-iusunut 30.000-50.000-illu missaannut amerlineqarsinnaassasut.

Nuup Kangerluanit assilisaq aaqqissuussa, tassani narsaatit nutaat piukkunnassusaat naapertorlugu qalipaaser-sukkat. Aappaluttut takutippaat, Kujataani piumasaqaataasut pingaarnerit tamarmik nassaassaasut, Kujataani Narsami attaveqatigiinnikkut periarfissat tamatuma qeqqani pilersinneqaraluarpata.

Misissuinerup taassuma aamma takutippaa, sumiiffik allarlunnaq, tassalu Nuup Kangerluani qal-lunaatsiaqarfiusimasoq avannarleq (Vesterbygden), siunissami savaateqarfissatut piukkunnarluas-sasoq. Attaveqatigiissinnaanermut periarfissat Kujataanisut ineriartortitaassappata, ilimanarpoq Nuup Kangerluata nunataani savat 20.000-30.000 missaanniittut uumasuutigineqarsinnaassasut. Silap pissusaata saniatigut siunissami savaateqarnikkut periarfissanut, nunap qanoq naggoritsigi-nera aalajangiisuulluinnassaaq. Narsaatilli sunnerneqarsinnaanerannut periarfissarpassuaqarpoq, soorlu masarsuit kuuffilersornerisigut, imerterinikkut naggorissaasersuinikkullu. Misissuinerup ta-matuma naammassereernerani savaatilik siulleq Nuup Kangerluani aallartissimavoq. Aallartisarneq ajornakusoorpoq, politikikkulli piumassuseqartoqarpat periarfissaalluarlunni.

Kalaallit Nunaanni nunalerinermi savaateqarneq kisimi periarfissaanngilaq. Naatsiaanik ruuanillu naatsitsineq Kujataani ingerlalluarpoq, naatinneqarsinnaasullu allat isumassarsiallu imaaginnavi-put. Ukiuni 20-ni kingullerni nuna naggorissarneqartoq 30%-it missaannik annertusisimavoq, nag-gorissaasoqarfilli 20%-nik ikilerisimallutik. Taamatut ineriartortoqarnera sumiiffinni arlainni takus-saavoq. Ingerlatsiviit imminut akilersinnaasut alliarporput, aningaasarsiorfusinnaasunillu arlariinnik, soorlu attartortitsinerit, aalisartitsinerit piniartitsinerillu nunalerinerup saniatigut ingerlanneqarlutik.

Inuussutissarsiut ineriartortoq

Nunamik pitsaasumik amigaateqartoqarsimavoq sulilu amigaateqartoqarluni, narsaasiornermi orpigaajaaneq ujaraajaanerlu aningaasartornartorujussuuvoq. Tamatuma saniatigut imaarsaneq imerterinerlu pisariaqakkajupput. Ullumikkut taamatut inuussutissarsiorneq annertuumik taper-sersugaavoq, narsaasiornermut, nutaanik nersutaasiviliornernut imerterutinullu kiisalu nersutaatit qassiuneri naapertorlugu tapiissuteqartarnikkut. Imaallaat inuiaqatigiinnut kalaallinut neqissaqartitsivoq. Siunissami apeqqutaassaaq inuussutissarsiortut namminneq nerukkaatissanik kimittuunik pilersitsisinnaassanersut – soorlu karrinik naatitsinikkut aamma nunatsinniit savaqqat neqaannik igariaannarnik tunisiffissanik nassaartoqarsinnaassanersoq.

Sila kissakkaluartoq, inuussutissarsitillu annertusiartortsinnissaanut periarfissaqaraluartoq, ineriartorneq arlalinnik patsiseqarluni arriissimavoq. Nutaanik savaateqarfiliorneq narsaasiornerlu akisupput. Amerlanertigut aningaasat narsaataareersut isumannaallisarnissaannut, imerteriviliornernut nersutaasiviliornernullu ator-neqartarput. Siunissami nalunarumaanngilaq savaateqarneq avannar-pasinnerusumi periarfissaalerumaarnersoq. Misissuinitta takutippaa tamanna periarfissaalluartoq, toqoraaviliortoqarpat savaateqarfinnillu nutaanik pilersitsinissamut aningaasaliisoqassappat.

Kujataani Naalakkersuinikkut ingerlatseriaaseq Narsamut imaatigut tikilernerme erseqqilluarpoq; illoqarfik kusanartumik qaqqanit portusuunit ungalusaavoq. Illoqarfiup oqaluttuarisaanera siunissaalu erseqqissumik takuneqarsinnaavoq aalisakkerivitoqaaq – massakkut atorunnaarnikoq – toqoraavillu nutaaliaasoq takullugit. Takornarioassuillu tikeraartartut aamma siunissamut tikkuussippat. Aamma taamatut ippoq qaqqaq oqallisaaqisoq, Kuannersuit, pisuussuterpassualik uranimik saffiugassanillu qaqutigoortunik (saffiugassat immikkuullarissut, immikkuullarissunik piginnaanillit, assersuutigalugu anorisaatiliornerni kajungerisunut aamma biilnut akuleriisillugit innaallagiatortunut orsussatortunullu batteriissanut ator-neqarsinnaasunik). Arlallit nalornissutigaat ilumut kangerlummi ataatsimi savaateqartoqarsinnaanersoq raatiup qinngorneranik akulinnik aatsitassarsiutugaluni, piaaffimmillu ammasumit pujoralak radiup qinngorneranik akulik nunamut annerusumut siaruarterneqartussami. Savaateqarnerup siunissaa taamaalilluni saqqumilaartorujussuanngorpoq.

